

Kecskés Gábor:

A környezetvédelem és a kapcsolódó környezeti kérdések megjelenése a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában

A tanulmány a környezeti vonatkozású ügyek és a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatának összefüggéseit vizsgálja. Az elmúlt évtizedek során bekövetkezett környezetjogi, felelősségi jogi paradigmaváltás nemcsak a vonatkozó szerződések számának növekedésében, hanem a szokásjogi implikációk egységesedésében, valamint a bírósági esetjog evolúciójában is megnyilvánul.

A tanulmány a koncepcionális előkérdések felvázolása után elsősorban három bírói fórum releváns juriszdikcióját elemzi. A Nemzetközi Bíróság környezetjogi tárgyú ügyei kapcsán deklarált elvek, az emberi jogi kérdések és a környezetvédelem összefüggései az Emberi Jogok Európai Bírósága előtti eljárásokban, valamint az ENSZ Tengerjogi Törvényszékének formálódó joggyakorlatából már jelenleg is levonható tanulságok alapvető befolyást gyakorolnak a környezetvédelmi bíráskodás jövőbeli fejlődési útjaira.

*„A béke, a fejlődés és a környezetvédelem egymással összefügg és oszthatatlan.”
(Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről, 25. elv)*

Alapvetés

Noha a nemzetközi közösség az 1972-ben egyértelművé vált „környezetjogi” paradigmaváltás óta jelentős lépéseket tett a nemzetközi környezetvédelmi jog területén kibontakozó jogalkotási tevékenység felgyorsítása érdekében, a nemzetközi bíráskodás témakörén belül a környezeti károkért járó jóvátétel problémája nem tudott speciális, nemzetközi szerződésekbe foglalt *explicit* rendelkezésekben intézményesülni. Azonban egyes nemzetközi bírói fórumok már a XX. század első felében olyan elveket deklaráltak, illetve az államok közötti viták elbírálása révén olyan, a vitában érintett államokra kötelező döntéseket hoztak, amelyek

* Kecskés Gábor 2006 óta az MTA Jogtudományi Intézetének kutatója, 2009-től ugyanitt tudományos titkár, emellett egyetemi tanársegéd a győri Széchenyi István Egyetemen. 2007-ben diplomát szerez az OECD Nukleáris Energia

nagymértékben hozzájárultak a nemzetközi szokásjog formálódásához, és elősegítették a nemzetközi környezetvédelmi jog szabályainak fejlődését is.

A nemzetközi jog nem ismeri a belső jogban egyfajta alkotmányos fundamentumként létező kötelező bíraskodás intézményét. Ez az axiomatikus megállapítás a nemzetközi jog rendszerébe tartozó valamennyi jogterületre, így a nemzetközi környezetvédelmi jog rezsimjére is egyaránt vonatkozik. Tagadhatatlan viszont, hogy a bíraskodási funkció megjelenése és kiteljesedése a nemzetközi jog fejlődésének egy szükségszerű útját, illetve önmagában előfeltételét is jelenti. A XX. század utolsó évtizedeitől kezdve már az állandó nemzetközi bírói fórumok terjedésével, proliferációjával szembesül a nemzetközi közösség, amely a választottbíróóságok, a választottbíróági eljárások számának visszaesését is eredményezte, azon eljárásokét, amelyek jelentősége – az 1930-as és 1940-es évek szimbolikus környezeti vonatkozású jogvitájában, az ún. *Trail Smelter-ügyben* hozott döntés óta különösen – megkérdőjelezhetetlen a vizsgált területen. Ezt tekinthetjük egy szükségszerű és evolutív folyamatnak is, hiszen az általános hatáskörrel rendelkező bírói fórumok előtti ügyek számának növekedésével párhuzamosan, az egyes ügycsoportoknál megkívánt specializált szakértelem és a valamelyest eltérő ítélkezési szabályok „követelménye” miatt általános jelenséggé vált a nemzetközi bíróságok és törvényszékek elterjedésének kívánalma, a szektor-specifikus nemzetközi szerződések növekvő számára is figyelemmel. E kétségtelen folyamat ellenére, az általános nemzetközi bíraskodást általában jellemző alaptételek *a maiori ad minus* a nemzetközi jog különböző területein kibontakozó bírósági joggyakorlatra, így a – még alapvetően „embrionális” állapotban létező – nemzetközi környezetvédelmi bíraskodásra is ugyanúgy érvényesek. Fontos rávilágítani, hogy a *Nemzetközi Bíróság*, valamint az *ENSZ Tengerjogi Törvényszéke* előtt jelenleg is több környezetjogi témájú ügy vár elbírálásra, amelyek alapvető befolyást gyakorolnak a környezetvédelmi bíraskodás jövőbeli fejlődési útjaira.

A környezetvédelemhez kapcsolódó bíraskodási és különösen a kártérítési-kárfelelősségi szabályok kimunkálása, a nemzetközi jog fejlődésének tükrében, számos tényezőkön múlik. A *Nemzetközi Jogi Bizottság* 2001-ben elfogadott államfelelősség-tervezete (*Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) nemzetközi szerződés formájában még ugyan nem létezik, de mint a nemzetközi jog kodifikációjáért és fejlesztéséért felelős testület szokásjogon alapuló munkája, az államokat *de facto* és *de iure* is

Ügynöksége és a Montpellieri Egyetem kurzusán. 2010-ben nemzeti konzultáns a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség értekezletén.

kötelezheti, főleg annak tükrében, hogy a Nemzetközi Bíróság számos, környezeti implikációval is rendelkező ügyben már „szokásjogi gyűjteményként” hivatkozott a tervezetre.

A nemzetközi környezetvédelmi jog sajátosságai – a bíraskodási tevékenység tágabb kontextusában

Nemcsak a belső jogokhoz képest, hanem az „anyagjog” nemzetközi jogon belül is a nemzetközi környezetvédelmi jog normarendszere alapvetően „töredezett és rendszertelen”,¹ hiszen a nemzetközi szerződésekben előírt, illetve elvárt védelem hazai, regionális vagy nemzetközi szintű megszervezése sokszor nem olvasható ki egyértelműen a normaszövegből. Emellett a *környezeti kár univerzális meghatározásának hiánya*, a környezeti károkért való *nemzetközi jogi felelősség megállapításának problematikája*, valamint a nemzetközi környezetvédelmi jog számos rendelkezésének ún. *soft law jellege*² is hátráltatja azt a folyamatot, amelynek eredményeként a nemzetközi környezetvédelmi jog a nemzetközi jogon belül egy egységes és összefüggő rendszerre formálódhatna. Ezek nélkül pedig a bíraskodási funkció sem képes azt a feladatot betölteni, amelyet a belső jogi juriszdikciós gyakorlat vonatkozásában szinte a kezdetektől fogva tapasztalhatunk.

Terület-specifikus eltérésnek minősíthető, hogy – viszonylag fiatal terület lévén – a nemzetközi környezetvédelmi jog normaanyaga jelentős részben még *soft law* szabályokból áll, így az államok az ezekben megfogalmazott elvárásokat, célokat rendszerint gazdasági megfontolásból, továbbá abszolút szuverenitásukra való hivatkozással rendre áttörik, illetve érvényre juttatásuk háttérbe szorul az állami érdekek kiterjedt rendszerében, a *raison d’État* körébe tartozó egyéb prioritásokhoz képest. A Stockholmi Világkonferencia után azonban kétségkívül megindult a nemzetközi környezetvédelmi jog a *hard law* jellegű jogterületté válás útján, azaz a nemzetközi közösség – az 1972-ig szinte kizárólagos jelentőségű, az ENSZ égisze

¹ Ld.: Lothar Gündling: Environment, International Protection. In: Rudolf Dolzer (szerk.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 9. (1986), 123. o.

² A *soft law*, azaz „puha jog” kifejezés alatt *egyrészt* a nemzetközi jog olyan, kötelező erővel nem rendelkező, általános tartalmú elveit értjük, amelyek konkrét jogi kötelezettséget nem, csak irányelveket és ajánlásokat fogalmaznak meg az államok számára. *Másrészt* pedig azon – az előbbi gondolatmenet szerinti *hard law* - szabályokat is ide soroljuk, amelyeket egy nemzetközi jogvita keretében nem lehet kötelezően kényszeríteni, veszélyeztetve ezzel a (békés) vitarendezés *ius cogens* követelményét. Vö.: Alan Boyle: Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 48. No. 4. (1999), 909. o. A *soft law* témájában írott magyar nyelvű tanulmányok közül ld.: Blutman László: Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. *Közjogi Szemle*, Vol. 1. No. 1. (2008), 28-37. o.

alatt megfogalmazott *soft law* elvek³ viszonylagos kudarcát tapasztalva – a kötelező (és kötelezően kikényszeríthető) jogi normákat kidolgozó nemzetközi jogalkotás irányába, ha nagyon óvatosan is, de elindult. Ezt bizonyítandó, 1972 után több környezetvédelmi tárgyú világkonferencia került megrendezésre, melyeken gyakran mérföldkőnek számító dokumentumokat fogadtak el, elsősorban a fenntartható fejlődés témakörében, mindemellett számos, a tárgykört érintő multilaterális, szektorális nemzetközi szerződést írtak alá az államok.

A főbb eltérések a belső jogi bírászkodáshoz képest

A nemzetközi jogban nem létezik olyan bírói fórum, amely előzetesen, valamely formában megtett előzetes vagy utólagos beleegyezésük, illetve jóváhagyásuk hiányában, az államokra kötelező és kötelezően kikényszeríthető döntéseket hozna, következésképpen a nemzetközi jog nem ismeri a kötelező bírászkodás intézményét. Az iménti *a priori* megállapítás a nemzetközi jog rendszerébe tartozó valamennyi területre, nemzetközi „jogágra”, így a nemzetközi környezetvédelmi jog rezsimjére is egyaránt vonatkozik. Ez nagy különbséget jelent a belső jogi bírászkodáshoz képest, ahol a jogviták rendezését a jogszabályok szerint, a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságok folytatják le, függetlenül e jogi normák hatálya alá tartozó személyek tudati viszonyulásától, akaratától vagy beleegyezésétől.

Az a XX. század második felétől tapasztalt folyamat, amely a nemzetközi bírói fórumok érzékelhető terjedésében mutatkozott meg, valójában – paradox módon - bizonytalanabb folyamatokat indított meg a nemzetközi bírászkodás területén. A hatásköri átfedések jól illusztrálják ezt a fajta bizonytalanságot; jelenleg is több olyan vitás ügy tart számot a nemzetközi közösség érdeklődésére, ahol a vitában érintett államok egyedi mérlegelésén (a legjobb opció és taktikai számítások megfelelő számbavételén, az államok egyedi érdeke szerint) múlik a vitában eljáró bírói fórum „kiválasztása”, azaz egy speciális *forum shopping* jellegű gyakorlat követése.⁴ A Nemzetközi Bíróság és az ENSZ Tengerjogi Törvényszéke vonatkozásában hozható fel a legjobb példa a folyamat illusztrálására.⁵

³ Erről ld. bővebben: Wilfried Lang: UN-Principles and International Environmental Law. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 3. (1990), 157-172. o.

⁴ A legfontosabb vitarendezési és bírói fórumokat említve, nincs kizárva, hogy egy európai állam egy *környezeti implikációkat magában foglaló ügy kapcsán* – elviekben – peres féllé válhat a Nemzetközi Bíróság, az ENSZ Tengerjogi Törvényszéke, az Európai Unió Bírósága, az Európai Unió Törvényszéke (2009. november 30. előtt Elsőfokú Bíróság néven), az Emberi Jogok Európai Bírósága, a Kereskedelmi Világszervezet Vitarendezési Testülete, az ún. EFTA-Bíróság, az Európai Nukleáris Energia Törvényszék (OECD keretei között működik, noha

Mindennek van egy járulékos következménye is, miszerint a bírói fórumok számával egyenes arányban növekszik a peres szabályok és a megítélési szempontok, döntési mechanizmusok mennyiségéből fakadó különbségek eshetősége is, amely a jogrendszer valamennyi területén megkívánt kiszámíthatóság követelményét is többé-kevésbé alááshatja. A nemzetközi bírói fórumok számának jelenleg is tapasztalt növekedése rövidtávon a nemzetközi bírászkodás, hosszabb távon – az előbbiektől nem független módon – esetleg a nemzetközi jog fragmentációjához is vezethet, mely végső soron az elsősorban univerzálisnak gondolt terület hatékonyságát is veszélyeztetheti. A nemzetközi környezetvédelmi jog területén ez egy további veszéllyel járhat, tekintve, hogy a környezet védelmének regionálisan eltérő módozatai, a földrészenként, szorosan összetartozó területek szerint követett, így a bírói fórumok előtti eljárásban is megjelenő és voltaképpen disszonáns gyakorlat kialakulásához vezet, amely az univerzális védelemre igényt tartó terület vonatkozásában az egységes fellépés követelményét is negatívan érinti. A környezeti elemek kölcsönhatása mára olyan fokban figyelhető meg bolygónkon, hogy ezen elemek bármelyikében bekövetkezett módosulás minden más környezeti tényezőre rövid időn belül, tudományosan megfigyelhető és döntően negatív hatást gyakorol. Ezért sem támogatandó bizonyos kérdésekben a globális rendszerek érdekeit szem előtt tartó univerzális szabályozástól eltérő reguláció ösztönzése. A regionális szabályozásnak az univerzális szinten kimunkált ún. minimális és esszenciális szabályok további részletezésében és megvalósításában lehet jelentősége és szerepe, legalábbis a jelenlegi viszonyok és tudományos elgondolások ismeretében.

A belső jogi bírászkodással való összevetés során világosan kiderül, hogy a környezeti kárfelelősség intézményének egyik lényegi kérdését, a felelősség általános elméletét illetően, ennek nemzetközi jogi megalapozása egyrészt elméletben követi a belső jogokba foglalt felelősség-elméleteket, másrészt azonban a nemzetközi bírói fórumok bizonytalanok ezek adoptálásában, így az ezek átvételére irányuló bírói gyakorlatról még nem beszélhetünk. Azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy az állam szigorú és fokozott felelőssége időközben –

megemlítendő, hogy ötvenéves fennállása alatt egyetlen ügyel sem foglalkozott), valamint bármilyen *ad hoc* választottbíróóság előtti eljárásban. E bizonytalan helyzetet eredményező hatásköri átfedések, eltérő ítélezési szempontok egyidejű jelenléte a nemzetközi viták bírósági rendezésének rendszerében nagymértékben megnehezíti a nemzetközi *rule of law* megvalósulását. A belső jogokból eredő jogbiztonság-joguralom elvét ugyanis a nemzetközi jog sem nélkülözheti, különösképp a nemzetközi jog alapelvei vonatkozásában. A *rule of law* nemzetközi jogi implikációjáról ld.: Lamm Vanda: Adalékok a Rule of Law érvényesüléséről a nemzetközi jogban. *Jog, állam, politika*, Vol. 1. No. 2. (2009), 3-32. o.

⁵ A Nemzetközi Bíróság legújabb ügye, az *antarktisi bálnavadászattal* összefüggő, Ausztrália és Japán közötti vita hozható fel ennek egyértelmű bizonyítására. A Nemzetközi Bíróság és a Tengerjogi Törvényszék speciális kapcsolatáról – egy „tengerjogi” bíró tapasztalataival és megállapításaival kiegészítve – ld. bővebben: Tullio Treves: Conflicts between the International Tribunal for the Law of the Sea and the International Court of Justice. *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 31. No. 4. (1999), 809-821. o.

konkrét szerződéses rendelkezés hiányában is – a nemzetközi jog általános elvévé vált,⁶ ugyanis környezeti károk esetén a vétkesség és felróhatóság vizsgálata nem feltétlenül indokolt,⁷ tekintettel az ilyen jellegű károk potenciálisan jelentős mértékére és súlyos következményeire. Ez azonban még nem oldja meg a felelősség elméletének a nemzetközi jog minden releváns területére irányadó alkalmazását, tekintettel arra, hogy ennek végleges és általános megoldására csak nemzetközi szerződésekbe foglalt szabályok keretében mutatkozik lehetőség.

A releváns gyakorlat – a környezeti kérdések és a nemzetközi bírászkodás

A nemzetközi bírói fórumok – annak ellenére, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog viszonylag rövid múltra tekint vissza – már régóta ítéleznek olyan ügyekben, amelyekben releváns a vita környezeti aspektusa, azonban nem egy környezetjogi normarendszer, hanem a *károkozás tilalmának* általános, szokásjogi elvének *communis opinio* jellege alapján.⁸

A római jogból ismeretes *sic utere tuo ut alienum non laedas* („úgy használd a magadét, hogy a másét ne sértsd”) *maxima* civiljogi előképként egy általános, a nemzetközi jogban is elfogadott követelménnyé fejlődött, amely a határon áttérjedő szennyezések esetében különösen nagy hangsúlyt kap. Amíg ugyanis egy más állam tulajdonát képező vagyontárgy kisajátítása esetén a károkozás ténye és jogsértő jellege egyértelmű, könnyen bizonyítható, addig egy határon áttérjedő szennyezés esetén már problémák adódnak. *Egyrészt*, nem kizárt, hogy az állam nem követett el jogsértést, belső joghatóságából következően jogszerűen cselekedhetett, és a nemzetközi jog szabályait sem sértette meg, mégis a szomszédos államot kár érte, *másrészt* a környezetben bekövetkezett károsodás tényét sok tényező befolyásolja, amelynek következtében térben és időben nehézkesé válik a kár mértékének, a károkozó és a sértett állam pontos meghatározása.

A gyakorlatban azonban mindinkább előtérbe került azon álláspont,⁹ hogy az állam által, egyes cselekmények felett, a saját területén gyakorolt szuverenitása nem abszolút, viszont az államnak betudható, más állam területén környezeti károkat okozó cselekedetért pedig helytállni tartozik, azaz – felelősségének megállapítása esetén - jóvátételre köteles. A *sic*

⁶ Ld.: Patricia Birnie - Alan Boyle: *International Law and the Environment. Second Edition.* Oxford University Press, 2002. 184. o.

⁷ Az objektív felelősség megállapításához a károkozó (állami) magatartás, bekövetkezett kár vagy veszteség és az ezek között fennálló oksági kapcsolat szükségeltetik.

⁸ Vö.: Bruhács János: *Nemzetközi vízjog.* Akadémiai Kiadó, 1986. 159. o.

utere tuo maxima egyébként a környezeti károkkal kapcsolatos ítélezés precedens-értékű ügyében, a Trail Smelter ügyében¹⁰ hozott választottbírósági ítélet alapjául szolgált.

A szakasz a következőképpen hangzik:

„a nemzetközi jog elvei alapján [...] egyetlen államnak sincs joga ahhoz, hogy területét arra használja, vagy területének használatát oly módon másnak arra engedje meg, hogy valamely másik államnak vagy annak területén, avagy az abban lévő személyeknek vagy ott lévő tulajdonban füst által jogsértést okozzon, ha ennek komoly következményei vannak, és a jogsérelmet világos és meggyőző bizonyítékok támasztják alá.”¹¹

A környezeti károkért, szennyezésért való felelősség – sokáig csak embrionális formában létező – kérdését mindeddig leginkább a nemzetközi magánjog keretén belül vagy egyéb módokon (pl. háborúindítás, egyéb retorziók és represszáliák) rendezték, akár állami szereplők, akár természetes vagy jogi személyek érintettsége figyelhető meg egy határon áttérjedő károkozás esetében a károsult vagy a károkozó fél oldalán. Az eltelt évszázadok megmutatták, hogy a kérdésben a nemzetközi jognak is kiemelt figyelmet kell szentelni, mivel csak a nemzetközi jog képes az egységesítésre, míg a nemzetközi magánjog - jellegéből adódóan – kevésbé tudja feloldani az elsősorban államok között fennálló jogvitákat, mert ehhez a nemzetközi magánjog kollíziót feloldó, rendszerint valamely, a vitában érintett állam belső jogát kijelölő szabályai nem megfelelőek.

A bírósági gyakorlat legutóbbi irányainak és fejlődési tendenciáinak ismeretében, három vonatkozás kapcsán mutatkozik célszerűnek néhány általános megállapítás és kisebbfajta összegzés felvázolása.

1) A Nemzetközi Bíróság vonatkozó gyakorlata

Az ENSZ legfőbb bírói szerve előtt már megjelent olyan jogvita, amelynek tárgyalásakor a Bíróság a nemzetközi környezetvédelmi jog újabb szabályait, elveit (fenntartható fejlődés formulája, jövő generációk érdekeinek figyelembe vétele, etc.) vette figyelembe, gyakran az állam objektív felelősségéből kiindulva.¹² Eközben a jóvátételi rezsim

⁹ Ld. például a - jogilag nem kötelező - *Riói Nyilatkozat* 2. elvét.

¹⁰ Az amerikai-kanadai határ mentén található Trail Kohászati Művek gyáraiból nagy mennyiségű kén-dioxid került a levegőbe, ami az Egyesült Államok területén, Washington szövetségi államban, a Columbia folyó völgyében, elsősorban a növényzetben és az állatállományban súlyos károkat okozott.

¹¹ *Reports of International Arbitral Awards* (Trail Smelter Case), Vol. III (1938-1941), 1965. o.

¹² Fitzmaurice szerint a Bíróság a Korfu-szoros ügyben már az állam felelőssége, helytállási kötelezettsége mellett foglalt állást (ez az elgondolás *implicite* egyes környezeti károkozások vonatkozásában is alkalmazható, ahogy erre a

intézményesedett elvei, normái lényegileg változatlanok maradtak (pl. *sic utere tuo* elv), amely tény természetesen a rezsím legfontosabb szabályainak, alappilléreinek alapvetően szokásjogi gyökereit is bizonyítja. Mindez jól példázza a Trail Smelter-ügyben és a Korfu-szoros ügyben hozott korábbi ítéletek, kártérítési generálklauzulák általános alkalmazhatóságát, a bírói fórumok érvelésének „időtállóságát”, a vizsgált jogterületek jellegétől és az esetek lényegileg eltérő körülményeitől függetlenül.

A Nemzetközi Bíróság első ügyének (Korfu-szoros ügye), az Egyesült Királyság és Albánia közötti jogvitának kifejezett környezetjogi aspektusa ugyan nem volt, azonban az általános nemzetközi jogi felelősségi rezsím szempontjából legalább olyan hatást gyakorolt a bírósági joggyakorlatra, mint amilyen szerepet a Trail Smelter-ügyben hozott döntés a környezeti károkkal kapcsolatos ítélezésben mind a mai napig betölt. A *Korfu-szoros ügy* generális jóvátételi formulája kapcsán a Nemzetközi Bíróság – a Trail Smelter ügyében kimondott szabályt továbbfejlesztve – megállapította, hogy „*egyetlen állam sem használhatja területét más állam jogainak rovására.*”¹³ E generális tilalom az államok közötti „érintkezés”, a nemzetközi jog rendszerének valamennyi területére, így a nemzetközi környezetvédelmi jog terrénumára, a határokon áterjedő környezeti kár valamennyi fajtájára is egyaránt érvényes és alkalmazható. Az a tény pedig, hogy Albánia *tudott*, illetve – a földrajzi elhelyezkedés miatt – *tudnia kellett* egy károkozó tényezőkről, az esetlegesen bekövetkező kár kockázatáról, és nem tett eleget ellenőrzési, együttműködési és értesítési-figyelmeztetési kötelezettségének, Albánia felelősségének megállapításához vezetett.¹⁴ Ezzel pedig a Nemzetközi Bíróság mindjárt az első ítéletében az állam nemzetközi jogi felelősségének szigorú-fokozott jellegét hangsúlyozta, amely a *iura novit curia* maxima ismeretében egyfajta államfelelősségi paradigma bizonyítására mutatkozik hatékony érvnek. A Korfu-ügy ítélete az egyik leggyakrabban hivatkozott hágai döntés, ennek kétségtelen oka lehet – azon túl, hogy a Nemzetközi Bíróság első döntéséről van szó – az a tény, miszerint a kárfelelősség nemzetközi jogi elméletének bizonyos alapvetéseit fektette le a Bíróság, anélkül azonban, hogy ezekre vonatkozólag bármilyen konkrét kötelező szerződéses rendelkezés az adott ügyben rendelkezésre állt volna.

Bíróság több ügyben is rámutatott az 1990-es évek folyamán), anélkül azonban, hogy ezt a „kötelezettséget” szerződéses jogi szabályból vezette volna le. Ld.: Malgosia Fitzmaurice: Environmental Protection and the International Court of Justice. In: Vaughan Lowe - Malgosia Fitzmaurice (szerk.): *Fifty Years of the International Court of Justice. Essays in Honour of Sir Robert Jennings*. Cambridge University Press, 1996. 296. o. Ezt erősíti továbbá azon tény, miszerint a Bíróság több döntésében is szokásjogi gyűjteményként hivatkozott, a Nemzetközi Jogi Bizottság által elfogadott 1996-os, illetve a végleges 2001-es államfelelősség az objektív felelősség rendszeréhez közelít; a Tervezet a felelősség megállapításához a nemzetközi jogot sértő cselekedet megvalósulásán és az államnak való betudhatóságon túl egyéb követelményt nem ír elő.

¹³ Ld.: *ICJ Reports*, (1949), 4. o.

¹⁴ Vö.: Birnie - Boyle: *i. m.* 184. o.

Évtizedeken keresztül számos jogvita szerepelt a Bíróság előtt¹⁵, melyek a nemzetközi környezetvédelmi jog és a kárfelelősség témakörének fejlődéséhez adalékul szolgálhattak. Valójában azonban az 1990-es években kezdte meg a „nemzetközi környezeti bíraskodási” funkciót is ellátni a Bíróság, amikor bizonyos tanácsadó véleményezési eljárásban (nukleáris fegyverek alkalmazásának jogszerűsége tárgyában), illetve peres eljárásokban (Bős-Nagymaros, majd a 2000-es évektől számos, az alábbiakban idézett ügy) már a nemzetközi környezetvédelmi jog több elismert szabályára és számos szerződéses rendelkezésre támaszkodhatott a hágai testület. Mindeközben a környezet absztrakt jellemzőinek,¹⁶ a környezetvédelem filozófiájának, szubsztanciájának és a nemzetközi közösség életében betöltött szerepének vizsgálata kapcsán a Bíróság – a szakirodalom által gyakran tárgyalt – elméleti fejtegetésekbe is kezdett.

Már a Bős-Nagymaros ügy 1997-es ítéletében a Bíróság megerősítette azon – az előbbieken már említett tanácsadó véleményben kimondott – tételt, miszerint „*az államok azon általános kötelezettségének megléte, hogy biztosítsa [...] más államok [...] környezetének megóvását, ma már a környezettel kapcsolatos nemzetközi jog részévé vált.*”¹⁷ Következésképpen, a Bős-Nagymaros ügy – a szerződési jogi implikációk mellett – a környezetvédelmi tárgyú ítékezés első példajaként minősíthető, noha a két peres fél konkrét kártérítési igényét illetően a döntéstől eltekintett a Bíróság.

A Bős-Nagymaros ügy eloszlatta azokat a kétségeket és félelmeket, amelyek a környezeti vonatkozású ügyek, valamint a nemzetközi környezetvédelmi jog viszonylagos kiforrotlansága, illetve a környezeti érdekek speciális állami védelme és annak transznacionális hatásai közötti látszólagos ellentmondás miatt kirajzolódni látszottak. Ennek praktikus eredménye az volt, hogy az államok a hasonló tárgyú ügyekkel már „bátrabban” fordulhattak az ENSZ legfőbb bírói fórumához. Hamarosan a Bős-Nagymaros ügy tárgyára valamelyest emlékeztető, szintén egy határfolyón, az Uruguay-folyón elvégzett építési munkálatokból eredő jogvitával szembesült a Nemzetközi Bíróság az Argentína és Uruguay közötti jogeset kapcsán.

Az Uruguay-folyóra épített malmok ügyében Argentína azt kérte a Nemzetközi Bíróságtól, hogy *egyrészt* ideiglenes intézkedésként kötelezze Uruguay államot a két malom építési munkálatainak felfüggesztésére, *másrészt* kötelezze az Argentínával való

¹⁵ Az 1990-es évek előtti időszak esetében csak a legfontosabbakat említve: Korfu-szoros ügye, norvég és az izlandi halászati ügyek, valamint a nukleáris kísérletek ügye. Ezen eljárások – függetlenül az egyéb és általában korántsem másodlagos implikációktól – elméleti síkon a tárgykör evolutív fejlesztésének lehetőségét is magukban hordozták.

¹⁶ A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében kifejtette, hogy „*a környezet nem absztrakció, hanem életteret, életminőséget és az ember tényleges egészségét jelenti, beleértve a még meg nem született nemzedékeket is.*” Ld.: *ICJ Reports*, (1996), 241-242. o.

¹⁷ Ld.: *ICJ Reports*, (1996), 241-242. o.

együttműködésre, az Uruguay-folyó vízi környezetének védelme és megőrzése érdekében,¹⁸ mert a malmok tervezett építése veszélyt jelent a vízminőségre, a folyóra és környezetére, ezzel pedig Argentínát jelentős és helyrehozhatatlan kár érné.¹⁹ A Bíróság 2010. április 20-án kelt ítéletében úgy találta, hogy Uruguay bizonyos eljárási kötelezettségek (elsősorban tájékoztatási kötelezettség) megsértése miatt valóban felelős, de ennek Bíróság általi deklarálása szankcióként önmagában megfelelő elégtételt jelent Argentína számára, míg lényeges „anyagi jogi” jogsértést a Bíróság nem vélt felfedezni Uruguay részéről. A Bíróság judikatúrájában a Bős-Nagymaros ügy után immáron másodszor szorult valamelyest háttérbe – az eljárási, illetve szerződési vonatkozásokhoz képest legalábbis – a határmenti folyók használatára, az azok feletti rendelkezés irányadó szabályaira, nemzetközi jogi elveire vonatkozó általános megjegyzések ítéletbe foglalása, minek tükrében erősen kétségesse válhat egy egységes, környezet-specifikus bírói szemlélet lényegi megalapozása, kialakulása.

A Bíróság ugyan számos további ügyben²⁰ – jellemzően a vita másodlagos aspektusaként – foglalkozott környezeti kérdésekkel, de a környezetvédelmi bíraskodás önálló gyakorlata ennek megfelelően még nem fejlődött ki a hágai testület ítélkezésében. Ellenben az viszont elmondható, hogy a Bős-Nagymaros, illetve az Uruguay-folyóra tervezett malmok ügye, az Ecuador és Kolumbia közötti légi permetezés ügye, valamint az ún. antarktiszi bálnavadászat ügye (Ausztrália c. Japán) már kétségtelenül megindította a környezetvédelmi tárgyú ítélkezés intézményesüléséhez vezető folyamatot, amely hosszabb távon a nemzetközi környezetvédelmi jogalkotás kiteljesedésével a nemzetközi környezetvédelmi jog fokozatos fejlődését és fejlesztését vonja maga után.²¹

¹⁸ Ld.: *ICJ Reports*, (2005-2006), 6. o.

¹⁹ Ld.: *ICJ Reports*, (2005-2006), 59-60. o. A Nemzetközi Bíróság szerint azonban Argentína nem tudta tényekkel alátámasztani, illetve bizonyítani az építés káros következményeit és ezek helyrehozhatatlan jellegét.

²⁰ A már említetteken kívül ld.: *Nukleáris kísérletek ügye* (Ausztrália c. Franciaország, illetve Új-Zéland c. Franciaország), a *halászati jogról szóló ügyek* (Egyesült Királyság c. Izland, NSZK c. Izland, illetve Spanyolország c. Kanada), *Naurui foszfátföldek ügye* (Nauru c. Ausztrália).

²¹ A Nemzetközi Bíróság mindemellett átérezte abbéli felelősségét, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztésének feladata is a testület hatáskörébe tartozik. Ezért 1993-ban, saját tagjai közül egy héttagú, környezetjogi kérdésekkel foglalkozó tanácsot (kamarát) alakított a Statútum 26. cikkének első bekezdése alapján. Ld.: *ICJ*

2) Az emberi jogi bírói fórumok releváns gyakorlata

Az emberi jogi fórumok ítélezésében a környezeti kérdés valójában az emberi életminőség és a környezet összefüggéseinek viszonyrendszerében jelent meg.²² Az a felfogás, miszerint az emberi jogok élvezete csak az emberi életminőség biztosítására alkalmas környezetben és biológiai rendszerekben teljesül, a gondolat axiomatikus megállapításán túl fokozatosan az emberi jogi fórumok joghatósági előfeltételeként, egyben döntési vezérlőelveként nyert általános elfogadást. E körben, a környezetvédelmi tárgyú, nemzetközi bírói fórumok előtt zajló eljárások közül kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk az egészséges környezethez való emberi joggal kapcsolatos ítélezésnek. Való igaz, hogy ezen „eljárástípus” áll legközelebb a belső jogi bírói fórumok által lefolytatott eljárásokhoz, ugyanis az emberi jogi bírói fórumok számos esetben *egyrészt* közvetlenül és *explicit* módon az egészséges környezethez való jog vonatkozásában döntenek, míg *másrészt* több példát találunk arra is, hogy egyes emberi jogok szelvényjogaként tekintenek a környezeti implikációkra. Az utóbbi megállapítás igaz az Emberi Jogok Európai Bírósága számos eljárására is, mint pl. az ún. *López Ostra c. Spanyolország* ügyben is,²³ ahol a Bíróság az egyének jogainak sérelmét a lakóhely szabad megválasztásához, a testi épséghez és biztonságához fűződő alapvető jog, valamint a magánélethez való jog hármass viszonyrendszerében vizsgálta,²⁴ úgy, hogy az a környezeti implikációk hallgatolagos elismerését is előrevetítheti a hasonló tárgyú ügyek kapcsán (ahogy azt 4 évvel később, a *Guerra és mások c. Olaszország*²⁵ ügyben is megtette a

Reports, (1992-1993), 1. o. A Kamara viszont érdemben egyetlen ügygel sem foglalkozott, és már azóta meg is szűnt (nem választottak új tagokat). Vö.: *ICJ Reports*, (2006-2007), 52. o.

²² Az – egyébként kötelező erővel nem rendelkező - 1972-es Stockholmi Nyilatkozatban már nevesítik az „emberhez méltó környezethez való jogot” (ld. az első elvet – Principle 1), és az 1992-ben elfogadott Riói, valamint a 2002-es Johannesburgi Nyilatkozat egyes pontjai is – ugyan nem *expressis verbis* módon – a környezetvédelem emberi jogi aspektusát érintik.

²³ Az Emberi Jogok Európai Bírósága 1994-ben hozta meg ítéletét. Az eset hátterében az állt, hogy *Gregoria López Ostra* Lorca nevű városban élt férjével és két gyerekével, néhány száz méterre a városközponttól, ahol több börtény, illetve cserzőműhely működött, amelynek hulladék-anyagait a kérelmezők háza közelében épített erőműben kívánták semlegesíteni. A kérelmező a helyi közigazgatási szervekhez, majd bírósághoz fordult, miszerint megsértették – egyebek között – a lakóhely szabad megválasztásához, valamint a testi épséghez és biztonságához fűződő alapvető jogát. A belső jogi jogorvoslatokat kimerítve, a spanyol Legfelsőbb Bírósághoz fordult a kérelmező, amely döntésében megállapította, hogy a kérelmező hivatkozott jogai alapjaiban nem sérültek, a kérelmezőt a hatóságok nem akadályozták, nem kényszerítették, így a kérelmét elutasította.

²⁴ A Bíróság ezt számos további ügyben is megtette. Csak a legtöbbit idézett eseteket említve, ide sorolhatók a *Guerra és mások c. Olaszország* (1998), valamint a *Hatton és mások c. Egyesült Királyság* (2001) ügyek is.

²⁵ Az eset hátterében az állt, hogy a Foggia városában élő panaszosok egy, a városban történt vegyi baleset idején az üzem által kibocsátott szennyeződések, valamint a biztonsági intézkedések egy részének elmulasztása révén jelentős sérelem érte az élet és a testi épség tiszteletben tartásához való jogukat. Kifogásolták, hogy Olaszország nem bocsátotta rendelkezésükre az üzem tevékenységével kapcsolatos információkat, s ezzel megsértette a tájékoztatás szabadságához való jogukat. Mindezek mellett, az Egyezmény 8. cikkébe foglalt magánlakáshoz-magánélethez való

Bíróság). Meg kell ugyanakkor említeni, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye kifejezetten nem nevesíti az egészséges környezethez való jogot, noha az emberi jogok élvezetéhez és érvényre juttatásához feltétlenül szükséges, hogy az egyezményben részes államok az egyezmény által védeni rendelt első generációs jogok környezettudatos alkalmazását biztosítsák.

Az 1990-es évek végére a *López Ostra*- és a *Guerra és mások ügyében* hozott ítélet meghozatala után egyértelművé vált, hogy az emberi jogok és a környezet védelme egymással összefüggő, egyszersmind egymástól elválaszthatatlan tényezők, amelyeket az első generációs jogok védelmére hivatott Bíróság is kifejezetten együtt, egymással való összevetésben vizsgál. Noha ezek előremutató és tulajdonképpen „jogfejlesztő” lépésnek tekinthetők, az egészséges környezethez való jog egyezményben való *expressis verbis* nevesítése nélkül nem dönthető el közvetlenül, hogy az első generációs emberi jogok és a környezettel, a környezeti értékekkel kapcsolatos jogok minden esetben szorosan összetartoznak-e vagy sem. Ezért a Bíróságnak a hasonló esetekben *ad hoc* módon, gyakran közvetett, „akadémiai” érveléssel kell e kérdésben állást foglalnia, amely a kiszámíthatóságát és a jogbiztonság követelményét és elvét nagymértékben aláaknázhatja.

3) Az ENSZ Tengerjogi Törvényszékének szerepe

A nemzetközi jogrend, ezen belül a nemzetközi bíraskodás fragmentációjának és specializálódási követelményének első jelentős eredménye a Tengerjogi Törvényszék 1996-os felállítása. A hamburgi székhelyű Törvényszék leginkább olyan környezetvédelmi-környezetjogi kérdésekkel foglalkozik, amelyek szorosan összefüggnek az 1982-es tengerjogi egyezményrel, ezen belül elsősorban a tengeri környezet védelme, valamint a tenger élő erőforrásainak megőrzése élvez prioritást a „legifjabb” bírói fórum gyakorlatában.²⁶ Emellett újdonság, hogy amíg például a Nemzetközi Bíróság előtti környezetvédelmi tárgyú peres eljárás esetén a felek csak államok lehetnek, addig a Törvényszék eljárásában nemzetközi szervezetek, természetes és jogi személyek, illetve vitatott státusú területek is félként szerepelhetnek. Ezen szervezeti és személyi kör számára biztosított „perlési jog” *egyrészt* elősegíti a hatékony

jog megsértésére is hivatkoztak a kérelmezők. A Bíróság az ítéletben a jogsértés ténye mellett – az idézett 8. cikkre is alapozva ítéletét – megállapította, hogy a kérelmezőket nem vagyoni károk is érték, s ezek elszenvéde miatt fejenként 10 millió olasz líra összegű kártérítést ítelt meg a részükre.

kontrollt az államok (tengeri) környezetet károsító tevékenysége felett, *másrészt* viszont hosszabb távon az állami szuverenitás csorbítását, a tengerjogi bírászkodás nemzetközi jellegének sajnálatos feladását is eredményezhetik.

Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a Törvényszéktől a nemzetközi közösség eleinte azt várta, hogy a tengerjogi egyezmény ún. „szürke” foltjait világossá teszi, illetve azokat bírói jogfejlesztésén keresztül lényegi tartalommal tölti meg. Elmondható, hogy ezen elvárásnak mindezidáig nem tudott eleget tenni (részint külső tényezők miatt), az eddigi ügyek ismeretében ugyanis némi kritikával leszögezhető, hogy a Törvényszék egy környezeti implikációval bíró ügy kapcsán egyértelmű kijelentésre és a környezeti kérdések esetében evolutív jogelvek megfogalmazására csak nagyon ritkán vállalkozik. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az a tény sem, hogy a Törvényszék nemrég jött létre, és mindeddig rendkívül kevés ügyet tárgyalt (az első 10 évben – 1996 és 2006 között - mindössze 3 ügyben született ítélet) egy meglehetősen specializált területen, így valójában egy egységes és kialakult tengerjogi ítélkezési, ezen belül kártérítési gyakorlat még nem lehet *expressis verbis* megfogalmazott elvárás a jogirodalom szintjén sem. Az eddigi ítélkezési gyakorlatból azonban már leszűrhető, hogy az államok elsősorban tengeri járművekkel szemben foganatosított intézkedéseket és halászati kérdéseket érintő ügyekkel (*Saiga-ügy, Grand Prize-ügy, Tomimaru-ügy*), valamint a tengeri környezet védelmével kapcsolatos (ún. *kék úszójú tonhal-ügy, MOX erőmű ügye, talajjavítási tevékenységek ügye*) ügyekkel fordulnak a Törvényszékhez. Megjegyzendő viszont, hogy az ügyek egy részében (*MOX-ügy, talajjavítási tevékenységek ügye*) a bizonytalan és még visszafordítható potenciális károk vonatkozásában a kérelmező államok inkább egy ideiglenes intézkedés kibocsátásáért fordulnak, illetve fordultak a hamburgi testülethez, amennyiben az ideiglenes intézkedés és az együttműködés hatására elkerülhető lenne a potenciális káresemény.

A Törvényszék hosszútávon, eljárási-ítélkezési gyakorlatának „letisztulásával” egy megfelelő fórum lehet a tengeri környezet védelmével kapcsolatos ügyekben, függetlenül azon ténytől, hogy ennek jelei, az ezt ambicionáló állami szándékok egyelőre kevésbé ismeretesek, mindezek valós esélyét tehát még nehezen lehet felmérni. Kétségtől jó esély mutatkozik viszont arra, hogy olyan fórummá váljon, amelynek kártérítési gyakorlata akár példaként is szolgálhat más bírói fórumok számára, hiszen a tengeri erőforrások kiaknázásakor a károkozó és károsult állam megnevezése, a kár valós összegének és helyrehozhatóságának,

²⁶ Ezekről ld. bővebben: Christoph Schwarte: Environmental Concerns in the Adjudication of the International Tribunal for the Law of the Sea. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 26. No. 1. (2004), 421-439. o.

visszafordíthatóságának kérdése különösen problémás, ezek megválaszolása egy másfajta ítélkezési módot, szemléletet és gyakorlatot követelhet meg. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy egy adott ügy kapcsán az általa megfogalmazott álláspont gyakran nem konzisztens egy előző ügyében deklarált, hasonló tárgykörben adott megfogalmazással²⁷, noha a Törvényszék előtt zajló ügyek meglehetősen kevés száma egyben alkalmat is adhatna arra, hogy az első ügyekben követett ítélkezési gyakorlata már a kezdetektől fogva egységes legyen, és egyfajta zsinórmértékül szolgáljon a jövőre nézve.

Konklúzió

Összegzésként megállapítható, hogy a környezetvédelmi jogi tárgyú ítélkezés nagymértékben támaszkodik a nemzetközi jog általános szabályaiba foglalt rendelkezésekre és a szokásjogban gyökerező, de a bírósági ítéletekben deklarált kártérítési szabályokra, amelyek mindmáig érvényesek és alkalmazhatóak. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a környezeti károk és az ezekért járó reparáció kérdése már évtizedek óta a nemzetközi bírászkodás egyik állandó ügycsoportját alkotja, mivel az ilyen károk rendkívüli veszélyt jelentenek mind az államok, mind a szervezettség és intézményesültség bizonyos szintjére eljutott nemzetközi közösség egésze számára is.

Az államok „hatókörében” több lehetőség mutatkozik a fentiekben vázolt problémák kiküszöbölésére. A környezetvédelmi kártérítési szabályok kimunkálása *egyrészt* egy állandó környezetvédelmi bíróság keretében lenne a leginkább megoldható, *másrészt* egy generális, sokoldalú és egységes nemzetközi környezetjogi egyezmény létrehozását indokolja a jogterületen érvényesülő számos *soft law* szabály, általános nemzetközi és belső jogi analógia, amelyek a környezetvédelmi jog rohamosan fejlődő rendszerét már nem képesek teljes mértékben lefedni. *Harmadik* tényezőként említhető, hogy a Tervezet jövőbeli sorsa még kérdéses, de annak szokásjogi jellegét már elfogadásának idején is nehezen lehetett vitatni, így az abba foglalt szakaszok kötelező ereje - kiegészülve egy ezt alátámasztó, immár koherensnek nevezhető és a szokásjogi alapvetést bizonyítottnak és elfogadottnak vélő bírósági gyakorlattal - akár cselekvésre is készítheti az államokat a felelősségi jog továbbgondolása kapcsán.

²⁷ Pl. az ún. kék úszójú tonhal-, valamint a MOX erőmű ügyében, ahol önellentmondás figyelhető meg a visszafordíthatatlan és jóvá nem tehető károk bizonyítása vonatkozásában. Mégpedig ez a kérdéskör alapvetően a Törvényszék eljárási, bizonyítási joggyakorlatának szervezete lenne, amely nélkül egy egységes és kiszámítható eljárási rend, következképpen pedig koherens ítélkezési gyakorlat kialakítására nem lenne mód.

Megállapítható, hogy a *belső jogi bírászkodás – alkotmánybírászkodás - nemzetközi bírászkodás* hármass fogalomköre valójában hasonló alapokon nyugszik, ami korántsem meglepő, hiszen a bírászkodás, a jogviták eldöntésének folyamata minden vonatkozásban ugyanazt a célt szolgálja és az eszközök is többé-kevésbé hasonlóak. A belső jogi bírászkodás képezi a másik két fogalomkör történeti és elméleti alapját, miközben egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a három bírászkodási forma mostanra önállóan is létjogosult, egyedi sajátosságokkal és más terület(ek)re befolyással bíró intézménnyé fejlődött. A bírászkodás eme formáinak alapját egy folyamatosan bővülő jogi környezet szolgáltatja, miközben a terület tudományos alapú feldolgozása eddig nem tapasztalt méreteket öltött, amely elősegíti a bírászkodás ezen válfajainak fejlődését, a releváns bírósági gyakorlat kialakulását.